

CIVIL SZOLIDARITÁS ÉS RENDSZERSZINTŰ VÁLTOZÁS: A TÁRSADALMI VÁLTOZÁS DIMENZIÓI A MAGYARORSZÁGI SZOLIDÁRIS CIVIL KEZDEMÉNYEZÉSEK MUNKÁJÁBAN

Ámon Katalin – Dész Fanni – Zentai Violetta

Bevezető

A társadalmi változásokért dolgozó magyarországi civil szervezeteket túlnyomórészt az illiberális állam ellensúlyaként, valamint a 2010–2026 közötti civilelles kormányzati intézkedések és retorika célpontjaiként vizsgálták (Ágh, 2015; Kapitány, 2019; Szikra et al., 2020). Emellett helyet kapott annak vizsgálata is, hogy a szociális és/vagy oktatási célra létrejött kormányközeli civil és egyházi szervezetek hogyan helyettesítették a leépülő közszolgáltatásokat forrásaikkal együtt egyre inkább az államtól függővé válva (Kövér, 2015; Gregor és Verebes, 2024; Bródy és Velkey, 2026). Eközben az államilag támogatott körön kívül esők, ha nem is próbálták jogi vagy intézményi eszközökkel ellehetetleníteni őket, állami támogatásokat nem kaptak és a jóléti rendszerbe sem tagozódtak be (Zakariás et al., 2025).

E tanulmány célja, hogy a 'társadalmi infrastruktúra-teremtés' perspektívájából értelmezze a helyi, oktatási, szociális és közösségépítési területen aktív szervezetek és csoportok társadalomalakító elképzeléseit és tevékenységeit. Egyik fő állításunk, hogy a különböző településeken és területeken aktív szervezetek nem a nyílt ellenállás eszközeivel, hanem helyi, alternatív oktatási és közösségi infrastruktúra-szervek kiépítésével nyújtottak rendszeralternatívát. Ekképpen mindannyian szolidáris civil cselekvőkké váltak: meghatározott célcsoportokat vagy egész közösségeket támogattak, azok sérülékenységét vagy kiszolgáltatottságát csökkentve, cselekvőképességüket pedig megerősítve.

Tanulmányunk egy 2015 óta tartó kutatássorozat legfrissebb fejezetének eredménye¹, amelyben különféle marginalizált csoportokkal szolidáris civil kezdeményezéseket vizsgálunk. Ennek részeként a szervezetek változáseképeztéseit vetettük össze a közelmúltban és a jelenben folytatott tevékenységeikkel. Első lépésként feltérképeztük azokat a társadalmi változással kapcsolatos elméleteket, amelyek relevánsak a magyar civil társadalom vizsgálatához. A kutatás második lépéseként a projektünk nagyobb mintájából kiválasztottunk tíz olyan szervezetet és csoportot, amelyek az ország különböző régióiban, más-más méretű településeken és társadalompolitikai területeken tevékenykedtek. Majd a szervezetek munkatársaival, önkénteseivel, célcsoportjaival készült, félig strukturált interjúkban megjelenő változásnarratívákat elemeztük. Mivel e narratívákban adatközlőink a lokális szolidáris cselekvés rendszerszintű akadályainak tulajdonítottak meghatározó szerepet, a kutatás következő lépéseként az ezzel kapcsolatos szakirodalmat tekintettük át: így jutottunk el a társadalmi infrastruktúra, a *commoning* és a szolidaritás fogalmához. Majd e fogalmakat az elméleti keretekbe építve vizsgáltuk a civil szervezetek távlati céljait és jövőképeit, valamint az azok elérését célzó hétköznapi gyakorlataikat az ország különböző régióiban.

Társadalmi változás és társadalmi infrastruktúra

A társadalmi változás egyik formája a politikai intézmények, valamint az országos vagy helyi szakpolitikák átalakulása. Az intézményi-szakpolitikai átalakulásról szóló elméleti keretek a szolidáris civil csoportoknak nem tulajdonítanak központi szerepet. Az intézményi átalakulásra figyelő különböző institucionalista irányzatok (Bulmer, 1998; Esping-Andersen, 1990; Farrell, 2006; Pierson és Skocpol, 2002; Saurugger, 2017; Schmidt, 2008; True et al., 2006) és a szakpolitikai rezsim-elmélet (Jochim és May, 2010) leginkább a szakpolitikai döntéshozókra és a választókra koncentrálnak. Azok az elméletek, amelyek figyelembe veszik az érdekvédő csoportok szerepét is, elsősorban jól szervezett, hálózatokba tömörülő szervezeteket vizsgálnak, például az adott témákban elkötelezett lobbicsoportokat, szakmai közösségeket vagy szakszervezeteket. Ezek az elméletek továbbá egy olyan demokratikus közeget feltételeznek, amelyben ezeknek a szervezeteknek jelentős szerepe van a politikai döntéshozatalban. Ilyenfajta jelentős részvétel a magyarországi szakpolitikai kontextusban az elmúlt két évtizedben nem volt jellemző, másrészt a szolidáris civil szervezetek sem elsősorban szakmai vagy lobbiszervezetként működtek. Bár a vizsgált szervezetek nyomon követték és ritkábban országos, gyakrabban helyi

¹ E kutatások az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetében folytak Feischmidt Margit vezetésével. A tanulmány alapját képező empirikus adatfelvétel az NKFIH által támogatott „Munka, értékek, remény a szolidaritásban. A transzformatív szolidaritás lehetőségei és korlátai Magyarországon (2024-2027)” című projekt (K-146630) keretében történt. Az adatfelvételben a szerzők mellett részt vett Durst Judit, Feischmidt Margit, Nyíró Zsanna.

szintű oktatási és lakáspolitikai intézkedésekre is javaslatokat tettek, ez csak akkor vált fontossá számukra, ha a helyi érdekvédelmi munkát közvetlenül szolgálta.

A társadalmi mozgalmakról szóló elméletek (Gamson, 2004; Kitschelt, 1986; Kriesi, 2006; McAdam, 1999; Tarrow, 2011) kiemelik, hogy ezek a kollektív cselekvési formák politikai követeléseket fogalmaznak meg az állam felé. Céljaik az intézményrendszer, a politikai lehetőségek (Kitschelt, 1986; McAdam, 1999; Tarrow, 2011) és a diszkurzív mező megváltoztatására irányulnak (Gamson, 2004; Kriesi, 2004). A társadalmi mozgalmak sokféle kreatív eszközzel érik el céljukat, például tüntetésekkel, petíciókkal, törvényjavaslatokkal. A vizsgált csoportok között csak két olyan érdekvédelmi szervezet szerepelt, amelyek ezekkel az eszközökkel éltek, és az egyének és csoportok közvetlen támogatása mellett politikai követeléseket is megfogalmaztak. Ugyanakkor ezek olyan szervezetek voltak, amelyek inkább közösségfejlesztő, egyéni érdekvédő munkát végeztek és nem nyújtottak szociális vagy oktatási segítséget.

A társadalmi átalakulást a kapitalista berendezkedés alternatívájaként megkonstruáló elméletekben (Fraser, 2014, 2016; Harvey, 1982, 2013; Sassen, 2010) a civilek szerepe a tág értelemben vett társadalmi berendezkedés bírálatában, a politikai ellenállásban és a társadalmi-gazdasági alternatívák kialakításában áll. Ilyen lehet a piaci alapú kisajátításokkal szembeni ellenállás (Fraser, 2014, 2016; Harvey, 1982, 2013; Sassen, 2010), az elnyomó strukturális folyamatok tudatosításán alapuló társadalmi cselekvés (Freire és Macedo, 2017; Rancière, 1999) vagy a reciprocitáselvű gazdasági, politikai, gondoskodási közösségek építése (De Angelis 2017; Federici, 2019a, 2019b; Fraser, 2014; Nightingale, 2019; Ticktin, 2024; Woody et al., 2021). Ezen közösségi gyakorlatok Berlant (2016) megfogalmazásában a fentiekén túl arról szólnak, hogy az emberek megalkotják a társadalom alternatív képzetét: egy „élhető életet”. Ezzel nemcsak szórványos közösségi gyakorlatokat hoznak létre, hanem társadalmi infrastruktúrákat ott, ahol az állami-piaci infrastruktúrák hiányoznak, leépülnek vagy nem megfelelőek.

A többféle tudományterület által használt infrastruktúra összetett fogalom. Egyfajta megállapodottságot, állandóságot sugall, másrészt válsághelyzetet is magában foglal: míg egyes csoportok hozzáférnek bizonyos alapvető szolgáltatásokhoz és erőforrásokhoz, mások nem (Anand et al., 2018; Power et al., 2022). Ezt Power és szerzőtársai (2022, p. 1168) a „depriváció földrajzának” nevezik, amit úgy foglalnak össze, hogy „a társadalmi csoportok egy része leszakad az elfogadható életkörülményektől vagy éppen csak meg tud kapaszkodni valamiben.” Ez jelenthet alacsony minőségű lakhatást, a szegénységi küszöb alatti vagy körüli életet vagy alultápláltságot.

Az „élhető élet” érdekében (Berlant, 2016) civil, tipikusan alulról szerveződő csoportok cselekvőket, tudást és anyagi erőforrásokat mozgósítanak és kapcsolnak össze, hogy az emberek túlélési lehetőségeit és a társadalom reprodukcióját biztosítsák (Sanchez, 2023). Egy nemrégiben erőteljessé váló, elsősorban városi kontextusokra érzékeny szakirodalmi pálya szerint ezen tevékenységekből társadalmi infrastruktúrák jönnek létre (Anand et al., 2014; Berlant, 2016; Power et al., 2022;

Sanchez, 2023). A társadalmi infrastruktúrák létrehozásának és működtetésének elemzésével azok a társadalmi változások is megérthetőek, amelyek nem vezetnek politikai vagy gazdasági átalakuláshoz, legalábbis nem rövid távon.

Power és szerzőtársai (2022) ezeket a 'gondoskodás árnyék-infrastruktúrájának' (shadow care infrastructure) nevezik, mert ott jönnek létre, ahol egyébként az állami-piaci infrastruktúrák vagy nem, vagy alig biztosítanak a túlélést. Ezek tehát nem a közpolitikába tudatosan beillesztett vagy központilag létrehozott infrastruktúrák, hanem azok árnyékában jönnek létre. Itt a gondoskodás nem mint jóléti intézkedés, gyakorlat, támogatás vagy szolgáltatás vagy annak pusztán helyettesítése jelenik meg, hanem mint „ontológiai máshol” (Power et al., 2022), egy alternatív jövőkép és gyakorlat (Berlant, 2016), amely az emberek szükségleteit helyezi a kollektív cselekvés középpontjába. A társadalmi infrastruktúrák nem pusztán diszkurzív konstrukciók, hanem olyan helyek, gyakorlatok, emberek és intézményi-szervezeti szereplők közötti kapcsolatok, amelyek fenntartják az életet, vagy másképp fogalmazva, a társadalmi reprodukció terei (Power et al., 2022; Sanchez, 2023). Ezért a szervezetek tevékenységeit, tereit és eredményeit is ebben a keretben elemezzük.

Módszertan

Tanulmányunkban a kutatás nagyobb mintájából olyan civil szervezeteket vizsgálunk, amelyek tevékenységének középpontjában valamilyen társadalmi egyenlőtlenség kezelése, csökkentése áll, és a társadalmi szolidaritás különböző tereiben fejtik ki tevékenységüket. Ilyen az oktatás, a szociális gondoskodás, a közösségszervezés, a környezeti igazságosság, a lakhatás és egyéb érdekérvényesítés. A kiválasztott szervezetek közös jellemzője, hogy közvetlenül nyújtanak olyan szolgáltatásokat, amelyek egyéni vagy csoportos szükségletekre reagálnak, továbbá több éve, jellemzően tíz évnél is régebb óta folyamatosan működnek. A mintába így olyan szereplők kerültek, amelyek a helyi közösségekben és tágabb társadalmi környezetükben egységesen tartós jelenléttel rendelkeznek.

A szervezetek kiválasztásakor nem előre meghatározott infrastrukturális dimenziók alapján jártunk el. Ehelyett az interjúk elemzése során a résztvevők saját változásértelmezéseiből kiindulva azonosítottuk azokat az erőforrásokat, kapcsolatokat és intézményi feltételeket, amelyeket interjúalanyaink meghatározónak tartottak. Az infrastruktúra fogalmához tehát induktív módon jutottunk el, a *grounded theory* módszertanát alkalmazva (Charmaz, 2012, p. 2–3): az interjúalanyok a változás lehetőségeiről, korlátairól és folyamatairól szóló narratíváiban visszatérően megjelenő elemeket értelmeztük a társadalmi szolidaritás infrastrukturális feltételeiként. Ahogy Star és Ruhleder (1996) is megfogalmazza, az infrastruktúra fogalma alapvetően relációs jelenség, elsősorban a szereplők gyakorlatainak és értelmezéseinek kapcsolata révén válik láthatóvá.

Az elemzés során az egyes esetek közötti hasonlóságokat és különbségeket is összevetettük, különös figyelmet fordítva arra, hogy a szereplők milyen feltételeket tekintenek a társadalmi változás lehetőségei vagy korlátai szempontjából meghatározónak. A mintaválasztás lehetővé tette annak megfigyelését, miként alakultak a társadalmi szolidaritás infrastrukturális feltételei eltérő társadalmi, intézményi és települési környezetekben.

Az adatfelvétel 2024 és 2026 között több hullámban zajlott. A terepmunkát félig strukturált interjúk és résztvevői megfigyelés ötvöztetésével végeztük. A különböző civil szervezetek vezetőivel, munkatársaival, önkénteseivel, valamint az általuk megszólított célcsoportok tagjaival félig strukturált interjúkat készítettünk. Mivel a kutatás a szervezetek működésének helyi beágyazottságára is kiterjedt, azokon a településeken, ahol a szervezetek tevékenykednek, önkormányzati szereplőkkel és helyi lakosokkal is készítettünk interjúkat. A jelen tanulmányhoz összesen 107 interjút elemeztünk (1. táblázat). Emellett valamennyi településen többhetes résztvevői megfigyelést folytattunk, amelynek során a civil szervezetek mindennapi tevékenységeit, működési gyakorlatait, valamint a helyi közösségekhez és az intézményi környezethez fűződő kapcsolataikat vizsgáltuk. Fontos ugyanakkor megemlíteni, hogy a szervezetek munkatársai, önkéntesei és a célcsoportjuk narratívái közötti eltéréseket csak korlátozottan tudtuk megragadni, mivel a célcsoport tagjait jellemzően a szervezeteken keresztül értük el. Mivel a szolgáltatást nyújtók és igénybevevők között egyenlőtlen hatalmi viszony áll fenn, kevésbé jelenhetnek meg a tevékenységükkel szembeni kritikus nézőpontok.

1. táblázat: Az adatgyűjtés színterei és alanyai

Lokális kontextus	Szolidaritás színterei	Fő társadalmi célcsoportok	Civil szereplők	Interjúk száma
közép-magyarországi település	szervezet 1: oktatás, szociális gondoskodás, közösségszervezés	roma gyerekek, szegénységben élő családok	civil szervezetnél dolgozó munkatársak, célcsoport, település lakosai, település vezetői, a településen jelenlévő egyéb civil szervezetek munkatársai, önkéntesei	28 interjú
	szervezet 2: közösségszervezés, környezeti igazságosság	helyi lakosok		
nyugat-magyarországi nagyváros	szervezet 1: lakhatás, szociális ellátás, érdekvényesítés	szegénységben élők, lakhatási nehézségekkel küzdők	civil szervezetnél dolgozó munkatársak, célcsoport, település lakosai, település vezetői, a településen jelenlévő egyéb civil szervezetek munkatársai, önkéntesei	34 interjú
	szervezet 2: oktatás, szociális ellátás, közösségszervezés, érdekvényesítés	roma lakosok, szegénységben élők		
	szervezet 3: oktatás, szociális ellátás	roma gyerekek és szegénységben élő családjaik		
észak-magyarországi kistépülés 1	oktatás, szociális ellátás, lakhatás	roma és szegénységben élő családok	civil szervezetnél dolgozó munkatársak, célcsoport, település lakosai, település vezetői, a településen jelenlévő egyéb civil szervezetek munkatársai, önkéntesei	20 interjú
észak-magyarországi kistépülés 2	oktatás, szociális ellátás, lakhatás	roma lakosok, szegénységben élő családok	civil szervezetnél dolgozó munkatársak, a településen jelenlévő egyéb civil szervezetek munkatársai, szociális ellátórendszer munkatársai, célcsoport	13 interjú
észak-magyarországi város	közösségszervezés, gondoskodási gyakorlatok	roma telepen élő családok	civil szervezetnél dolgozó munkatársak, önkéntesek, célcsoport, a telepen élő családok, helyi szociális ellátórendszer munkatársai	12 interjú

Forrás: A szerzők kutatási jegyzetei

Rendszerértelmezések, alternatív jövőképek és szolidáris cselekvés

A strukturális kontextus civil értelmezései

A kutatásban vizsgált szervezetek, csoportok és tagjai különböző ideológiai-politikai háttérrel rendelkeztek. A tevékenység fő céljaitól függően különböző rendszerszintű problémákat emeltek ki: például a lakhatással is foglalkozó szervezetek a lakhatási szegénységet, a tanodák pedig az oktatási egyenlőtlenségeket. Közös pont volt azonban, hogy a tágabb strukturális körülményeket a segítő és/vagy érdekvédő tevékenység fő akadályaként látták.

Ezeket a rendszerszintű nehézségeket a szakirodalom leginkább a civil szervezetekkel szembeni kormányzati intézkedésekkel azonosítja (Ágh, 2015; Kapitány, 2019; Szikra et al., 2020). A szervezetek képviselői közül azonban csak egyetlen munkatárs említett ezeket az intézkedéseket, valamint az azzal kapcsolatos félelmet, vagyis azt, hogy a szervezetükkel szemben alkalmaznák az „ellehetetlenítési törvényként” ismert intézkedési javaslatot (T/11923 számú törvényjavaslat „a közélet átláthatóságáról”, 2025. május 13.). A „rendszert” az interjúk során nem a civil szervezetek ellehetetlenítését célzó hatalmi szereplőkkel azonosították, hanem olyan mechanizmusok és hatások összességével, amelyek gazdasági, társadalmi, kulturális és érzelmi szférák, valamint egyéni, szervezeti, helyi és országos szintek sokféleségét átfogják. Az intézményeknek, a politikai szereplőknek tehát nem a nyílt politikai támadásokat, hanem az érdektelenséget és az adminisztratív-pénzügyi akadályokat rótták fel.

Az érdektelen és akadályozó állam

Rendszerként a legtöbben egyrészt olyan társadalompolitikai problémákat azonosítottak, mint például a lakhatási szegénység, az uzsora, az alkalmi foglalkoztatás, az iskolai hiányzások magas száma, valamint a térbeli kirekesztés, a marginalizáció és a szegregáció. Másrészt sokan, különösen az oktatási rendszerben nehezen boldoguló gyerekeket, fiatalokat és felnőtteket támogató szervezetek, a jelenlegi rendszert a társadalmi egyenlőtlenségekkel társították. Volt olyan vallásos, szociális alapszolgáltatásokat nyújtó szervezet, amelynek képviselője a munkájában a strukturális akadályt a „társadalmi csapdában” látta, amely végső soron a mélyszegénységben élő családok motivációjának elvesztéséhez vezet. A többi szereplő viszont az állam felelősségét látta a társadalmi problémák és egyenlőtlenségek mögött. Ez a felelősség háromféleképpen fogalmazódott meg. Egyrészt az állam érdektelenségének, a gondoskodás hiányának megvilágításában. Például a lakhatási szegénységet a lakhatással foglalkozó szervezetek az önkormányzati lakásgazdálkodás hiányosságával, valamint az erre fordított figyelem és koncepció hiányával indokolták. Ugyanilyen érdektelenséget fogalmaztak meg az állami szervek és önkormányzatok oldaláról azzal kapcsolatban, hogy erőforrásokkal, például kisebb

összegű pénzügyi hozzájárulással, ingyenes vagy kedvezményes helyiségbérlettel segítsék a civil szervezetek munkáját.

Másrészt az államot adminisztratív akadályok forrásaként említették. A legtöbb szervezet nem politikai, hanem adminisztratív nehézségekkel küzdött a mindennapi munkája során. Ennek része a pályázati adminisztráció túlbonyolítása, amely olyan munkaerő-kapacitásokat foglal le, amelyeket a szervezet fő céljához kapcsolódó tevékenységtől vesznek el. Harmadrészt az oktatási rendszer felelősségét hangsúlyozták az oktatással foglalkozó szervezetek abban, hogy a társadalmi hátrányokat nem kompenzálja, hanem erősíti. Emiatt a tanodák a vágyott közösségszervező, megerősítő szerep helyett arra kényszerültek, hogy a gyerekekkel, fiatalokkal töltött idő jelentős részében iskolai feladatokat végeztessenek.

Civilek a depriváció földrajzában

Ahogy a fenti példák mutatják, egyes civil szervezetek az állam oktatási, hátránykompenzációs és szociális ellátási feladatait szándékuk ellenére részben átvették. Az interjúkból az is kiderült, hogy mindezt erőforráshiányos körülmények között kellett teljesíteniük. A civil szervezetek és munkatársaik tehát célcsoportjukkal együtt maguk is alanyaivá váltak a depriváció infrastruktúrájának (Power et al., 2022): éppen hogy túléltek, miközben mások túlélését biztosították. Ez leginkább azokat a szervezeteket sújtotta, amelyek közvetlen segítséget, például mentorálást, képzést vagy szociális munkát nyújtottak a rászorulóknak. A rendszer pályázati működése akadályozta őket abban, hogy valóban a számukra fontosnak és hasznosnak tartott tevékenységekre koncentráljanak. Az érdekvédő szervezetek, elsősorban a lakhatási szervezetek számára pedig az önkormányzati lakásgazdálkodás hiányosságai miatti lakáshiány jelentett erőforrás-problémát.

Az egyéneket közvetlenül segítő szociális-oktatási szolgáltatók és/vagy érdekvédelmi szervezetek elsősorban a fent említett rendszerjellemzőket emelték ki, de a mintánkban szerepelt olyan helyi civil szervezet is, amely kifejezetten a helyi demokrácia kiteljesedését és a közügyek átláthatóságát tűzte ki célul. Míg a közvetlen segítőkre, sőt még az érdekvédőkre is a konfliktuskerülés, a rendszer erőforrás-elosztási és adminisztratív akadályainak megfogalmazása volt jellemző, addig a helyi közösségszervező civilek kifejezetten olyan helyi politikai ügyeket állítottak középpontba, amelyeknél felmerült a klientelizmus és a korrupció gyanúja. Ők ezért nyíltan, közösségi fórumokon kritizálták a helyi politikai vezetést. Számukra a rendszer elsősorban a gazdasági és politikai érdekek átláthatatlan, sokszor nehezen kibogozható, a kívülálló számára csak sejthető dinamikáit jelentette, amelyek akadályozzák a demokratikus működést.

A gazdasági és politikai mechanizmusok nemcsak a civil szervezetek működését, hanem a bennük dolgozó munkatársak és önkéntesek egzisztenciáját is érintették. Bár ezeket a mechanizmusokat kevésbé hangsúlyozták, az erőforráshiány minden esetben

azt is jelentette, hogy a szervezeteknél dolgozók csak a legritkább esetben tudtak teljes munkaidőben dolgozni. A munkatársakkal készített interjúkban rendre megjelent, hogy a munkavállalóknak a megélhetéshez szükséges munkaórákat pályázatonként kellett összegyűjteni, amely egzisztenciális bizonytalanságba kényszerítette őket.

A másik személyes-gazdasági mechanizmust már említettük a civil szervezetek segítő tevékenysége kapcsán. A legtöbb szervezet valamilyen közvetlen támogatást nyújtott a rászorulóknak: adományokat, mentorálást, szociális ellátást. Ez konfliktus-kerüléssel járt, amit a legtöbben a „jó viszony fenntartásaként” fogalmaztak meg, és azt jelentette, hogy igyekeztek nem belefolyni a közügyekbe. Az egyik szervezet munkatársa ezt a hatékony roma érdekvédelem kérdésével is összekötötte: azt hangsúlyozta, hogy szerinte a nyílt konfliktusok nem javítják, hanem rontják a roma közösség tagjainak körülményeit.

Volt ugyanakkor olyan civil szervezet is, amely óvatos, de egyértelmű politikai kritikát fogalmazott meg a politikai vezetők és a civil szervezetek közötti politikai-gazdasági-kulturális összefonódása miatt a romákat segítő szervezeteknek nyújtott támogatásokkal kapcsolatban. A szervezet mindig elsősorban roma nőket és családokat támogatott, de az elmúlt években egyre nehezebben szerzett forrásokat a szakmai programokhoz. Így ma már szinte csak mikroprogramokat és adományozó tevékenységet tudtak folytatni, aminek oka szerintük az volt, hogy a kormánypártokhoz lojális helyi roma szervezeteknek csatornázták a korábbi forrásokat. Ennek eredményeképp sok olyan szervezethez jutott forrás, amelyek számára nem az adott program kedvező társadalmi hatása volt a prioritás, hanem a forrásszerzés. Másrészt szerintük – és ezt más szervezetek képviselői is megerősítették – az Orbán-kormány a civil szervezeteket eszközként használta ahhoz, hogy a roma civil szférát irányítsa: az elmúlt években olyan civil szervezetek jutottak leginkább támogatáshoz, amelyek a kormány számára elfogadható képet közvetítettek a cigányságról.

Az apátia és érzéketlenség hatalma

A legtöbben a rendszert nemcsak a materiális és közpolitikai akadályokkal, hanem a társadalom tagjainak érzelmi állapotával is azonosították. Az egyik vallásos, szociális szolgáltatásokat nyújtó civil szervezet a motiválatlanságot emelte ki, mások a bizalmatlanságot, illetve a kettő kapcsolatát, amely akadályozza a közösségi terek kialakulását az adott kistélepusülésen. Gyakran hangzott el az állami vezetők és a köztisztviselők közötti apátia és érzéketlenség problémája, akik nem foglalkoznak olyan égető társadalmpolitikai kérdésekkel, mint az oktatási nehézségek, a családon belüli erőszak, a gyermekvédelem helyzete vagy a lakhatási szegénység. Az apátiát több szervezet egyfajta általános társadalmi állapotként írta le, amely szintén akadályozza a civil szervezetek munkáját.

Többen kiemelték, hogy a negatív érzelmi-politikai mechanizmusok a legkiszolgáltatottabb helyzetben élő emberekre, különösen a gyerekekre, a legsúlyosabb

hatással vannak. Egy oktatással foglalkozó szervezet szerint a helyi roma gyerekek az óvodában még jól érzik magukat, de az iskolában „diabolizálódnak”. Ez nem nyílt megbélyegzés formájában jelenik meg, hanem olyan mikroagresszióval találkozunk, mint amikor a tanár kifejezetten roma gyerekek egy csoportjának azt mondja: „be-lőletek úgysem lesz semmi”. Ez a gyerekeknél hamar az önértékelés elvesztésével jár, ami kihat az oktatási útjukra is. Az oktatással foglalkozó civil szervezetek így azt az érzelmi-gondoskodó feladatot is átvállalták, amelynek célja a gyerekek önbizalmának megerősítése.

A civil szervezetek rendszerképét és rendszerhez való viszonyát tehát elsősorban nem a konkrét közpolitikai intézményekkel való absztrakt viszonyban, hanem a társadalmi, személyes, politikai, gazdasági, kulturális és érzelmi mechanizmusok összefonódásaként kell értelmezni. Ezek a mechanizmusok nemcsak a civil szervezetek környezetében és a célcsoportjaik életében működnek, és nem pusztán szervezeti és politikai lehetőségeiket alakítják. Ezekbe a mechanizmusokba ágyazódik egzisztenciális létük és önértékelésük is.

Civil jövőképek

A megfigyelt szervezetek két, sokszor jól, máskor kevésbé jól elkülöníthető időhorizonton fogalmazták meg jövőképeiket. Az első típusú jövőképek nemcsak mélyen gyökereznek a jelenben, hanem elsősorban a jelen lehetőségeit tágítják. Ez nem a cselekvők távlatos gondolkodásának hiányából fakad, hanem annak felismeréséből, hogy a jelen kötései elemi erővel húzzák a civil cselekvőket sűrű és ambiciózus célkitűzések megfogalmazására. Azonnali, intenzív és folyamatos jelenlét, valamint a jelen viszonyaira való figyelés képezik társadalomformáló elképzeléseik alapját. A másik típusba tartozó jövőképek egy távolabbi jövőre vonatkoznak, amelynek távlatairól kutatásunk alanyai nem osztanak meg részleteket, értékeiről pedig annál inkább. Nem jelent meglepetést a jelen és távoli jövő kettőssége annak ismeretében, hogy kutatásaink jelen írásban értelmezett adatait még a 2026. április 12-i országos választás előtti hónapokban vettük fel.

A jelen elképzelt változatai

A jelenben gyökerező távlatos elképzelések élhető világokat festenek, amelyeket ‘realista utópiáknak’ is olvashatunk. Civil adatközlőink megnevezik ezeknek a világoknak a kiemelt tereit, értékeit, szereplőit, társadalmi viszonyait és intézményes felelősségeit. E világokban kiemelt szerepet kapnak a kisebb léptékű kezdeményezések terei vagy hálói, néha vertikumai, vagyis maguk a kérdezett civilek és szövetségeseik. Az oktatási és szociális szolgáltatást nyújtók és az ifjúsági és roma közösségi kultúraépítő cselekvők a minőségi szakmai munka érdemi megbecsülését

és folyamatos lehetőségét képzelik el. Nem lehet ezeket az elképzelt lehetőségeket szerénynek, lemondónak vagy megalkuvónak nevezni egy alapvetően autoritárius, hanyagoló szemléletű, a civileket legfeljebb megtűrő tágabb társadalmpolitikai környezetben. A komplexebb városi közéleti terekben is mozgó szereplők befogadó és holisztikus szemléletű, szektorközi együttműködésre épülő közpolitika tervezését és működtetését is nevesítették.

A fentiekhez szorosan kapcsolódnak a helyi részvételi demokrácia felépítése, a közélet átláthatósága, valamint a politikai párbeszéd lehetőségének már a jelenben megragadható céljai. Ezek nemcsak eszközök más célok megvalósításához, hanem egyes szereplők számára a civil tevékenység lényegi küldetését is jelentették. Kiemelhető ezen jövőképek közül a roma közösség tágabb nyilvánosságbeli jelenlétének és önértelmezésének elismerése egy adott településen, illetve a hátrányos helyzetű csoportok képessége és folyamatos készítése a társadalmi igazságtalanságok megfogalmazására. Többen is említették a civil szervezetek együttműködésében a bizalomra épülő koalíciók megszervezését, világosan utalva arra, hogy az ilyen típusú kollektív cselekvés nemcsak eszköz valami elérésére, hanem a jelen viszonyaiban saját értékkel bíró, a közállapotokra vonatkozó elképzelés és gyakorlat.

Egy másik típusú elképzelés a támogatott vagy képviselt társadalmi csoport feltétel nélküli, univerzális részvételi lehetőségét vizionálta a közoktatásban, a felnőtteknek a munka világában és az állampolgári ügyek intézésében. Több szereplő is említette, hogy az említett jövőkép szerves része a célcsoport egyes tagjai számára elérhető mentori segítség. Rövid távon tehát nem tartották elérhetőnek az ilyen típusú támasz felszámolását. Egyes civil szereplőknek a magabiztos társadalmi lét felé vezető út is a jövőkép része, vagyis a generációs szegénységi spirálból, az adósságspirálból és a lakásszegénységből való kilépés is egy nagyobb szabású társadalmi változaspálya. Egyesek a dolgozó ember identitásának megerősítését olyan társadalmi környezetben képzeltek el, amely elhagyja a domináns elbeszélést, amelyben a roma állampolgárok leginkább a munkanélküliség és a segélyezés történeteinek szereplői. Mivel mintánkba csak egy olyan szervezet került, amely a munka és jövedelemteremtés közvetlen gyakorlatát segítette, csak az ő társadalmi jövőképük kötötte össze a megélhetés és a természetmegőrző gazdálkodás hosszú távú, a piaci értékeken túlmutató lehetőségét.

A távolabbi jövő képzetei

A távolabbi jövőre vonatkozó elképzelések között különösen figyelemre méltóak voltak azok, amelyek az elgondolható és kívánatos társadalmi keretekben már nem látták volna szükségét szervezetük lényegi tevékenységének. Így például egy igazságos és jól működő társadalomban már nem lesz szükség ilyen formában működő tanodára, hiszen a befogadó iskola mindenkinek támogató tanulási környezetet biztosít. A tanodák energiáit és szakmai tudását a közösségi terek gazdagítására

lehet majd fordítani. Egyes szereplők olyan világról is gondolkodtak, ahol az egyenlőségi és befogadás-alapú közszolgáltatások nem teszik szükségessé a támogató, kiszolgáltatottságot kezelő civilek jelenlétét.

A távlatos jövőképek között sajátos helyet foglaltak el azok, amelyek az általuk támogatott csoport társadalmi státuszának és elismertségének radikális átalakítását festették le. Ezek jellemzően a roma származású állampolgárok és közösségek szószólói és támogatói voltak. Ezt a mintánk összetétele nagy részben határozta meg: a civil szereplők több mint fele roma közösségeket is elérő vagy elsősorban azokat segítő tevékenységet folytatott. E szervezetek kiemelték a roma állampolgárok és közösségek társadalmi elismertségének és értékének radikális átalakulását, valamint a roma nők emancipációját. Végül néhány szervezet a roma és nem roma fiatalok esélyegyenlőségét látta a jövő elérendő társadalmi céljának. E hosszú távú jövőképek közös pontjában a jelentősen radikálisan eltérő társadalmi értékek és viszonyok álltak: a közéletben és az intézményekben a társadalmi egyenlőség és igazságosság elveinek megvalósulása, valamint a ma még kiszolgáltatott csoportok elismerése és politikai részvétele. A demokratikus helyi politika, a pluralizmus, a civilek elismerése és a most még hang nélküliek érdekképviselése alkották az elképzelt politikai jövőt.

Szolidáris cselekvés: A társadalmi változás gyakorlatai

A vizsgált szervezetek rendszerértelmezéseinek és jövőképeinek kapcsolatát vizsgálva feltűnő, hogy a civil szervezetek többsége olyan társadalmi problémákat azonosított, amelyek strukturális eredetűek, miközben saját tapasztalatai alapján kevés lehetőséget látott ezek strukturális átalakítására. Ez azonban sem a cselekvés feladásához, sem a jövőre vonatkozó elképzelések elvesztéséhez nem vezetett. Ehelyett olyan gyakorlati stratégiákat alakítottak ki, amelyek kapcsolódtak eredeti célkitűzéseikhez, miközben a jelenben elérhető cselekvési lehetőségekkel foglalkoztak. Így számukra a társadalmi változás nem elsősorban a fennálló társadalmi rend vagy intézmények közvetlen átalakításaként jelent meg, hanem olyan kapcsolatok, képességek, közösségi formák és alternatív gyakorlatok létrehozásaként, amelyek a vágyott társadalom egyes elemeit már a jelenben is megteremtik, vagy ahhoz kapcsolódó egyéni vagy közösségi változásokat tudnak elérni.

Az oktatás terén ilyenek voltak például a tanodák és ahhoz hasonló intézmények, amelyekben bár az állami iskolán kívül, de olyan típusú oktatást valósítottak meg, amely szerintük csökkenti az egyenlőtlenségeket és érdemi támogatást nyújt azoknak a gyerekeknek, akik nem középosztálybeli háttérből érkeznek. Az egyik vizsgált tanoda vezetője így fogalmazott:

„Egy csomó mindent tudunk, amit az iskolák nem tudnak jelenleg.” (Közép-Magyarország, tanoda, munkatárs)

Egy másik, nyugat-magyarországi nagyvárosban működő tanoda munkatársa a gyermekvédelmi rendszerben vállalt szerepükről a következőket mondta:

„És aztán bekerült ide a városi gyereketthonba (az egyik lány, aki járt egy csoportjára), és nagyon sokat gondolkodtam ezen, hogy hogyan lehetne neki segíteni. Ő indította el bennünk azt a folyamatot, hogy ha így a (gyermekvédelmi) rendszert nem lehet megváltoztatni, akkor mi menjünk be a rendszerbe. És akkor az lett az ötlet, hogy menjünk be a gyereketthonba és tartsunk ott csoportokat.” (Nyugat-Magyarország, tanoda, munkatárs)

Másik példaként említhető az egyik észak-magyarországi kistélepülésen vizsgált komplex program, amely eredetileg többek között a szegénység és a romák kirekesztettségének csökkentését tűzte ki célul. Azonban a társadalmi kontextus és a rendszer akadályai miatt az egyéni támogatást, a csoportok során a közös élmények mentén való kapcsolódást és a romák reprezentációjának javulását végül a mindennapi munkájuk során megvalósíthatónak és fontosnak tartották.

“A zenei programnak közel sem a zene a lényege. A zene egy fantasztikus eszköz arra, hogy tudjunk segíteni, közösséget teremtsünk és azzal a közösséggel tudjunk köveket egymás után pakolni, utat építeni és haladni azon az úton...” (Észak-Magyarország, hátrányos helyzetű családokat támogató komplex program, munkatársak – csoportos interjú)

Ezek a gyakorlatok viszont a fennálló rendszer keretei között jöttek létre. Olyan hiányokat pótoltak, amelyek kezelését eredetileg állami vagy önkormányzati intézményekre bíznák. A szervezetek tevékenysége ezért egyszerre hordozta a fennálló társadalmi rend reprodukciójának és részleges átalakításának elemeit. A tanodák esetében például visszatérő kritika, hogy miközben az állami oktatási rendszer sikertelen vagy hátrányos helyzetű gyerekeket támogat, egyúttal hozzájárul ahhoz is, hogy az oktatási rendszer strukturális problémái hosszabb távon fennmaradjanak, hiszen azok következményeit részben kezelhetővé teszik (Fejes, 2016). Hasonló kritikák általánosabban is megjelennek a civil szervezetekkel kapcsolatban: eszerint a közvetlen segítségnyújtás, a gondoskodási gyakorlatok és a hiányzó szolgáltatások pótlása sok esetben inkább enyhíti az egyenlőtlenségek következményeit, mintsem magukat az egyenlőtlenségeket létrehozó struktúrákat változtatja meg (Fraser, 2016). A kutatásban résztvevő szervezetek tapasztalatai ugyanakkor arra utalnak, hogy ez jellemzően nem tudatos választás eredménye. Sokkal inkább olyan helyzetként írható le, amelyben a strukturális változás lehetőségei korlátozottak, miközben a problémák által érintett emberek támogatása nem halasztható el.

Gondoskodás, mint társadalomformáló gyakorlat

A vizsgált szervezetek tevékenységében az egyik legerősebb közös elem a gondoskodás különböző formáinak megszervezése volt. A tanodák, a közösségi terek, a segítő szolgáltatások vagy az érdekvédő kezdeményezések eltérő módszerekkel dolgoztak, mégis közös volt bennük, hogy tevékenységük jelentős része a biztonság és az egymás közötti kapcsolódás feltételeinek megteremtésére irányult. A gondoskodás a vizsgált szervezetek esetében nem kizárólag egyének szükségleteire adott válaszként jelent meg. A mentorálás, a kríziskezelés vagy az ügyintézési segítség mellett legalább ilyen fontos szerepet kaptak a közösségi kapcsolatok, a bizalom és a részvétel feltételeinek megteremtése és fenntartása. A szervezetek így nemcsak emberekről, hanem közösségekről és társadalmi kapcsolatokról is gondoskodó infrastruktúrákat hoztak létre.

Az oktatással foglalkozó szervezetek például nem elsősorban az iskolai teljesítmény javítását tekintették feladatuknak, hanem a gyerekek megerősítését, az önbizalom fejlesztését, a személyes mentorálást és olyan elfogadó, biztonságos közösségi közegek létrehozását hangsúlyozták, amelyekben a gyerekek és családjaik támogatást, pozitív visszajelzéseket és új lehetőségeket tapasztalhatnak meg.

„Olyan közösségi terekre van szükség, amelyek egy ember személyi fejlődését segítik (...). Lehet, hogy a tanodáknak egy teljesen más szerepnek kellene lenni. Inkább egy ilyen közösségi térnek. (...) Segítsük úgy, hogy megerősítsük őket, meg azt, hogy segítsük abban, hogy reálisan lássa saját magát, vagy lássa a lehetőségeit.” (Közép-Magyarország, tanoda, munkatárs)

A szociális munkát végző szervezetek a folyamatos jelenlétet, a családokkal fenntartott személyes kapcsolatokat, valamint az egyéni problémákra adott közvetlen és gyakorlati válaszokat emelték ki. Az ügyintézési segítség, a jogi tanácsadás vagy a mindennapi nehézségek kezelésében nyújtott támogatás mellett különösen fontosnak tartották a hosszú távú, bizalmi kapcsolatok fenntartását.

„ez a felzárkóztatás egy olyan dolog, hogy örülünk, hogy ha 5, 10 vagy 20 év múlva látszik az, hogy itt voltunk” (Észak-Magyarország, hátrányos helyzetű családokat támogató komplex program, vezető)

„amikor emberekkel foglalkozol, és nem vagy jelen az életükben, az úgy nem működik” (Észak-Magyarország, közösségi kert, önkéntes)

Ez a gondoskodási munka sok esetben olyan feladatok ellátását is jelentette, amelyek hiányát maguk a szervezetek is a társadalmi problémák egyik okaként azonosították. A mentorálás, a kríziskezelés, az érzelmi támogatás vagy a mindennapi segítségnyújtás nemcsak alternatív társadalmi viszonyokat hozott létre, hanem

hozzájárult ahhoz is, hogy az érintettek a jelenlegi intézményi környezetben képesek legyenek boldogulni, ugyanakkor rendszerszinten nem változtatott a helyzetükön. A gondoskodás így egyszerre vált a rendszer hiányaira adott válasszá és a rendszer működésének feltételévé.

A cselekvőképesség megerősítése

A gondoskodás mellett a szervezetek tevékenységének másik meghatározó dimenziója a cselekvőképesség megerősítése volt. Több interjúalany hangsúlyozta, hogy a társadalmi változás nem kizárólag a strukturális feltételek átalakulásában mérhető, hanem abban is, hogy az érintettek képesebbé válnak saját helyzetük értelmezésére és megváltoztatására. A tanodákban ez az önbizalom, az önkifejezés és az igazságtalanságok megfogalmazásának képességében jelent meg. A lakhatási és szociális szervezetek esetében az ügyintézéshez vagy az érdekvédelemhez szükséges tudások átadásában. A roma nőket támogató kezdeményezések az autonóm döntéshozatal és az önrendelkezés lehetőségeit hangsúlyozták, míg más szervezetek a közéleti részvételt igyekeztek erősíteni. A változás ezekben az esetekben nem valamely végállapot elérését jelentette, hanem annak lehetőségét, hogy az érintettek nagyobb befolyást szerezzenek saját életük és közösségeik alakításában.

„Az érintett tagoknak láttam borzasztó hatalmas, ugrásszerű fejlődését... V., amikor eleinte még úgy behozta a J.-t és ott ült szakállal a sapkában, meg se szólalt hónapokig, majd aztán két év múlva fehér ingben, borotválva nyilatkozott a sajtónak, szóval olyan változásokat tudott az ő életükben előidézni, amik tényleg tök jók.” (Nyugat-Magyarország, aktivista-csoport, volt tag)

Az egyik, nyugat-magyarországi roma nőkre fókuszáló szervezet így fogalmazta meg a munkájuk célját:

„kihozni belőlük azt, ami bennük van, csak még talán ők sem merik felismerni” (Nyugat-Magyarország, roma nőkre fókuszáló szervezet, munkatársak – csoportos interjú)

A vizsgált szervezetek több szinten dolgoztak a cselekvőképesség megerősítésén: személyes, intézményi, közösségi és politikai szinten. Személyes szinten például az önbizalom vagy az önkifejezés megerősítése, intézményi szinten pedig az ügyintézés vagy a bürokratikus rendszerben való eligazodás támogatása. Az együttműködés és a közösségi döntések támogatása közösségi szinten segíti a cselekvőképességet; a politikai cselekvőképességet pedig a közügyekben való részvétel erősíti. A változás sok esetben nem a struktúrák közvetlen átalakításában, hanem az azok közötti mozgás képességének megerősítésében jelent meg. A szervezetek ezzel

egyszerre tették élhetőbbé a meglévő rendszert és készítették fel az érintetteket annak esetleges megváltoztatására.

Közösségi terek építése

A cselekvőképesség megerősítése szorosan kapcsolódik azokhoz a közösségi terekhez, amelyeket a szervezetek létrehoztak és fenntartanak. Több civil szervezet olyan közösségi tereket hozott létre, amelyek köré közösségi élet szerveződik, és amelyek elősegíthetik a kollektív cselekvést. A kutatásban szereplő szervezetek jelentős része nem egyszerűen szolgáltatásokat nyújtott, hanem olyan tereket és szervezeti formákat hozott létre, amelyek lehetővé tették a találkozást, a kapcsolódást és az együttműködést.

Az egyik észak-magyarországi kistelepülésen működő programban a nőklub, a baba-mama klub, a zenei foglalkozások és más közösségi programok célja éppen egy olyan közeg létrehozása volt, amely „*otthont ad*” a résztvevőknek, és „*közösségek közösségeként*” működik, ahol ítélezés nélkül találkozhatnak egymással és más értékekkel a nők, amelyben a tanulás vagy a közösségi részvétel értéként jelenhet meg.

„...akár a zeneprogram, akár a női klub, baba-mama klub, tehát a klubrendszer, amiben dolgozunk, azt célozza, hogy mi anélkül tudjunk alternatív értékeket felkínálni, hogy ítéleznünk vagy konfrontálódnunk kelljen. Tehát egyszerűen egy olyan közösséget próbálunk létrehozni. Otthont adni neki gyakorlatilag, vagy hát több közösséget, vagy közösségek közösségét...” (Észak-Magyarország, hátrányos helyzetű családokat támogató komplex program, vezető)

Hasonló szerepet töltött be az egyik nyugat-magyarországi nőket támogató egyesület anyaklubja is, amely nem csupán foglalkozások sorozata volt, hanem olyan tér is, ahol a nők egymástól tanulhattak, megoszthatták tapasztalataikat és informális, kölcsönös segítő hálózatokat alakíthattak ki. Az interjúalanyok szerint a résztvevők együtt főztek, varrtak, gyermekfelügyeletet szerveztek, megosztották egymással a mindennapi problémák kezelésére vonatkozó tapasztalataikat és fokozatosan megtanulták egymással megbeszélni konfliktusait is. Az oktatással foglalkozó szervezetekben a tanodák szintén túlmutattak a formális oktatás funkcióin. Az interjúk alapján ezek a helyek biztonságos közegként, közösségi térként és kapcsolódási pontként működtek, ahol a gyerekek és családjaik hosszabb távú kapcsolatokat alakíthattak ki a segítőkkel és egymással. Több interjúalany is hangsúlyozta, hogy a tartós jelenlét, a személyes kapcsolatok és a közösséghez tartozás érzése legalább olyan fontos eredményei voltak a munkájuknak, mint a tanulmányi teljesítmény javulása. A közösségi infrastruktúrák jelentőségét különösen jól mutatja, hogy az interjúalanyok gyakran az apátiát, a bizalmatlanságot, a társadalmi elszigetelődést vagy a közösségi kapcsolatok hiányát nevezték meg a társadalmi

problémák fontos összetevőiként. Ebben a kontextusban a közösségi infrastruktúrák létrehozása nem pusztán eszköz valamilyen későbbi változás elérésére, hanem önmagában is társadalomformáló gyakorlat.

Alternatív társadalmi viszonyok gyakorlása

A szervezetek tevékenységében nemcsak a jelen problémáira adott válaszok jelentek meg, hanem a jövőre vonatkozó elképzelések gyakorlati megvalósítása is. Több esetben megfigyelhető volt, hogy olyan helyzeteket, tereket vagy kapcsolati formákat hoztak létre, amelyekben a vágyott társadalmi viszonyok már a jelenben is megtapaszthatóvá váltak. A tanodák egy befogadóbb oktatási rendszer elemeit jelenítették meg; a közösségi kert az együttműködésre, kölcsönösségre és közös felelősségvállalásra épülő társadalmi kapcsolatokat tette gyakorolhatóvá; a lakhatási fórumok a részvételi döntéshozatal lehetőségeit teremttették meg; a kulturális-zenei programok pedig a roma közösségek láthatóságának és önreprezentációjának alternatív formáit hozták létre. A civil szervezetek így nem csupán a jövőbeli változás reményét tartották fenn, hanem annak egyes elemeit a jelenben is igyekeztek megvalósítani. Tevékenységük ebben az értelemben a vágyott alternatív társadalmi viszonyokat előrevetíti: olyan társadalmi gyakorlatokat hoztak létre, amelyek a kívánatosnak tartott társadalmi rend bizonyos vonásait megjelenítették. Vannak olyan szervezetek, amelyek ezt tartották tevékenységük lényegének és magát a tevékenységet eszközként definiálták az alternatív társadalmi viszonyok gyakorlásához. Ilyen volt egy észak-magyarországi város egyik cigánytelepén működtetett közösségi kert, amelynek a helyi kötődésű vezetője így fogalmazott:

„Lehet kívülállóként azt mondani: ó, most csak egy kertet műveltek. Az pont nemcsak egy kert volt, hanem az, hogy megtanulják, hogy igen, nekem menni kell, mert ha nem megyek, nem locsolom meg, nem kapálom meg aznap, akkor ott nem fog teremni semmi. Volt egy-kettő, aki nehezen ment, tényleg nagyon nehezen ment, de a legtöbbjük képesek voltak ebbe bekapcsolódni és felvenni az ütemet.” (Észak-Magyarország, közösségi kert, önkéntes)

Ezeknek a kezdeményezéseknek a jelentősége leginkább abban rejlett, hogy olyan társadalmi viszonyokat tettek megtapaszthatóvá, amelyek a jelenlegi intézményi környezetben csak korlátozottan vagy egyáltalán nem voltak elérhetők. A szervezetek így egyszerre alkalmazkodtak a fennálló rendszerhez és kísérleteztek a részleges meghaladásával. A vágyott jövő nem egy távoli célként jelent meg, hanem olyan gyakorlatként, amelyet bizonyos helyzetekben már a jelenben is meg lehet élni.

Konklúzió

Az általunk vizsgált szervezetek között jelentős különbségek figyelhetők meg. Egyesek elsősorban az egyének és családok támogatására koncentráltak, mások pedig hangsúlyosabban törekedtek a helyi közpolitikai folyamatok alakítására vagy a közéleti részvétel erősítésére. Voltak, akik számára a közösségépítés állt a középpontban, míg mások az érdekvédelem és a szakpolitikai befolyásolás eszközeit részesítették előnyben. A különbségek ellenére azonban közös mintázatként rajzolódott ki, hogy a társadalmi változás lehetőségét egyikük sem elsősorban intézményi reformokban vagy a politikai hatalomváltásban látta. A változás társadalmi feltételeit sokkal inkább a kapcsolatok, közösségek, tudások és részvételi képességek kialakításában keresték. Meglepő módon nem találtunk érdemi különbséget a különféle településtípusokon működő szervezetek között.

Emögött az az ellentmondás áll, hogy bár a szervezetek pontosan látták a rendszerszintű nehézségeket, amelyek akadályozták munkájukat, és célként fogalmazták meg a rendszer megváltoztatását, ennek rövid távú lehetőségeit nem látták. Ahogy a Power és szerzőtársai (2022) által a depriváció földrajzának nevezett magyarázatban is, kutatási terepeinken is meghatározó szerepe van a társadalmi problémákra érzéketlen, a civileket akadályozó államnak, amely közben arra is számít, hogy az „élhető élet” (Berlant, 2016) igényéből fakadó nyomást ezek a szereplők mégis enyhíteni fogják.

A vizsgált civilek alternatív társadalmi infrastruktúrákat hoznak létre, amelyek szolidaritást vállalnak az elnyomott csoportokkal, például az oktatási szegregációban, a lakhatási szegénységben, valamint a nők elleni erőszakban érintettekkel. Ezek a kiszolgáltatottságok olyan függőségi viszonyrendszerbe ágyazódnak, amelyben a lokális szolidáris alternatívák csak akkor maradhatnak fenn, ha a szervezet nem lép be a nyíltan kormánykritikus politikai térbe. Bár az interjúkban nem volt hangsúlyos, olykor megjelent a fenyegetettség érzése, miszerint az érdektelen, akadályozó államból elnyomó állam is lesz.

A szervezetek értelmezéseiben a társadalmi változás fogalma sajátos módon formálódik. A strukturális problémák felismerése gyakran elfáradáshoz, kiégéshez, a tehetetlenség érzéséhez vezet, de nem a remény elvesztéséhez, hanem a cselekvés léptékének és formáinak újragondolásához. Ugyanakkor a szervezetek maguk is gyakran kritikusak azzal kapcsolatban, hogy nem tudnak strukturális változást elérni. Folyamatosan felvetik maguknak, mi lehet a fáradhatatlan újraértelmezés és kitartás határa. Jövőképeik két idősíkbán mozognak: a megélhető jelenben és a távlati jövőben. A megélhető jelen sem pusztán az azonnali szükségletkielégítésről szól: ezekben az elgondolásokban is központi szerepet kapnak a társadalmi igazságosság, a nyilvánosság és a részvételiség eszméi. A távlati jövőképek pedig egy olyan alternatív társadalmi berendezkedést festenek le, amelyben érvényesül a társadalmi egyenlőség, a kiszolgáltatott csoportok közéleti részvételi lehetőségei, a demokratikus helyi politika, a pluralizmus és a civilek elismerése.

A változás a mindennapi gyakorlatok szintjén válik leginkább megragadhatóvá: közösségi kapcsolatok létrejöttében, egy intézményi ügy sikeres elintézésében, egy gyerek megerősödő önbizalmában, egy nő autonóm döntésében vagy egy helyi közösség közös fellépésében. A vizsgált szervezetek tevékenysége egyszerre termeli újjá a meglévő viszonyokat és átalakítja a kisközösségeket. Hozzájárul a társadalmi reprodukció feltételeinek fenntartásához, miközben olyan kapcsolati, közösségi és politikai gyakorlatokat is létrehoz, amelyek alternatív társadalmi viszonyokat tesznek megtapasztalhatóvá. Ebben az értelemben a társadalmi változás nem egyszeri áttörésként, hanem a gondoskodás, a cselekvőképesség, a közösségi terek és az alternatív gyakorlatok folyamatos újratermeléseként jelenik meg. Fontos hangsúlyozni, hogy ez ugyanúgy igaz kistélepülési és nagyvárosi környezetben is. Bár a társadalmi infrastruktúrák irodalma (Anand et al., 2018; Power et al., 2022; Sanchez, 2023) a nagyvárosi terekre figyel, kutatásunk megmutatja, hogy társadalmi infrastruktúrák mindenhol létrejöhetnek.

Irodalom

- Ágh, A. (2015). Redemocratization efforts in Hungary as a second try: Civil society organizations and mass movements. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, 31(4), 9–35.
- Anand, N., Gupta, A., & Appel, H. (Eds.). (2018). *The Promise of Infrastructure*. Duke University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv12101q3>
- Berlant, L. (2016). The commons: Infrastructures for troubling times. *Environment and Planning D: Society and Space*, 34(3), 393–419. <https://doi.org/10.1177/0263775816645989>
- Bródy, L. S., & Velkey, G. D. (2026). Governing through care: Faith-based social service provision in rural Hungary. *Territory, Politics, Governance*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/21622671.2026.2618168>
- Bulmer, S. J. (1998). New institutionalism and the governance of the Single European Market. *Journal of European Public Policy*, 5(3), 365–386. <https://doi.org/10.1080/135017698343875>
- Charmaz, K. (2012). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis* (2nd ed.). Sage.
- De Angelis, M. (2017). *Omnia sunt communia: On the commons and the transformation to postcapitalism*. Zed Books. <https://doi.org/10.5040/9781350221611>
- Esping-Andersen, G. (1990). The Three Political Economies of the Welfare State. *International Journal of Sociology*, 20(3), 92–123.
- Farrell, H. (2018). The Shared Challenges of Institutional Theories: Rational Choice, Historical Institutionalism, and Sociological Institutionalism. In: Glückler, J., Suddaby, R., Lenz, R. (eds) *Knowledge and Institutions. Knowledge and Space*, vol 13. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-75328-7_2
- Federici, S. (2019a). *Re-enchanting the world: Feminism and the politics of the commons*. PM Press.

- Federici, S. (2019b). Social reproduction theory: History, issues and present challenges. *Radical Philosophy*, (2.04), 55–57.
- Fejes, J. B. (2016). Szegregál-e a tanoda? In *Mire jó a tanoda? A TanodaPlatform keretében összegyűjtött innovációk, kutatások, történetek* (pp. 171–179). Motiváció Oktatási Egyesület. <https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/19204/>
- Fraser, N. (2014). Behind Marx's hidden abode. *New Left Review*, (86), 55–72.
- Fraser, N. (2016). Contradictions of capital and care. *New Left Review*, 2(100), 99–117. <https://doi.org/10.64590/nt2>
- Freire, P., & Macedo, D. P. (2017). *Pedagogy of the Oppressed* (M. B. Ramos, Trans., 30th anniversary ed.). Bloomsbury Academic.
- Gamson, W. A. (2004). Bystanders, Public Opinion, and the Media. In D. A. Snow, S. A. Soule, & H. Kriesi (Eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (pp. 242–261). Blackwell Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1002/9780470999103.ch11>
- Gregor, A., & Verebes, I. (2024). Restoring What Never Existed: The Role of Familism in Narratives of Return in Hungary. *East European Politics and Societies: And Cultures*, 38(2), 594–615. <https://doi.org/10.1177/08883254231170388>
- Harvey, D. (1982). *The Limits to Capital*. Blackwell Publishing Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446213742.n8>
- Harvey, D. (2013). *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. Paperback ed. Verso.
- Jochim, A. E., & May, P. J. (2010). Beyond subsystems: Policy regimes and governance: Beyond Subsystems. *Policy Studies Journal*, 38(2), 303–327. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0072.2010.00363.x>
- Kapitány, B. (2019). Egy civil alszektor „államosítása”: Népesedési, népesedéspolitikai célokkal foglalkozó civil szervezetek Magyarországon 2011–2018. *Civil Szemle*, 16(4), 61–79.
- Kitschelt, H. P. (1986). Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies. *British Journal of Political Science*, 16(1), 57–85. <https://doi.org/10.1017/S000712340000380X>
- Kövér, Á. (2015). Captured by State and Church: Civil Society in Democratic Hungary. In P. Krasztev & J. V. Til (Eds.), *The Hungarian Patient* (pp. 81–90). Central European University Press. <https://doi.org/10.1515/9786155225550-009>
- Kriesi, H. (2004). Political Context and Opportunity. In D. A. Snow, S. A. Soule, & H. Kriesi (Eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (pp. 67–90). Blackwell Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1002/9780470999103.ch4>
- McAdam, D. (1999). *Political process and the development of black insurgency: 1930-1970*. (2nd ed.). University of Chicago Press.
- Nightingale, A. J. (2019). Commoning for inclusion? Commons, exclusion, property and socio-natural becomings. *International Journal of the Commons*, 13(1), 16. <https://doi.org/10.18352/ijc.927>
- Pierson, P., & Skocpol, T. (2002). Historical institutionalism in contemporary political science. *Political science: The state of the discipline*, 3(1), 1–32. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808609>

- Power, E. R., Wiesel, I., Mitchell, E., & Mee, K. J. (2022). Shadow care infrastructures: Sustaining life in post-welfare cities. *Progress in Human Geography*, 46(5), 1165–1184.
<https://doi.org/10.1177/03091325221109837>
- Rancière, J. (1999). *Disagreement: Politics and philosophy* (J. Rose, Trans.). University of Minnesota Press.
- Sanchez, I. G. (2023). Care commons: Infrastructural (re)compositions for life sustenance through yet against regimes of chronic crisis. *Urban Studies*, 60(12), 2456–2473.
<https://doi.org/10.1177/00420980221145360>
- Sassen, S. (2010). A Savage Sorting of Winners and Losers: Contemporary Versions of Primitive Accumulation. *Globalizations*, 7(1–2), 23–50.
<https://doi.org/10.1080/14747731003593091>
- Saurugger, S. (2017). Sociological Institutionalism and European Integration. In S. Saurugger, *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.179>
- Schmidt, V. A. (2008). Discursive Institutionalism: The explanatory power of ideas and discourse. *Annual Review of Political Science*, 11(1), 303–326.
<https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.11.060606.135342>
- Star, S. L., & Ruhleder, K. (1996). Steps toward an ecology of infrastructure: Design and access for large information spaces. *Information Systems Research*, 7(1), 111–134.
<https://doi.org/10.1287/isre.7.1.111>
- Szikra, D., Fejős, A., Neményi, M., & Vajda, R. (2020). *Civil society activism related to women and families since 2010 in Hungary: Deepening cleavages and new strategies*. Friedrich Ebert Stiftung. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/17382.pdf>
- Tarrow, S. G. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics* (Revised and updated 3rd ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009219839>
- Ticktin, M. (2024). Care as political revolution? *Focaal*, 2024(98), 64–70.
<https://doi.org/10.3167/fcl.2024.980105>
- True, J. L., Jones, B. D., & Baumgartner, F. R. (2019). Punctuated-equilibrium theory: Explaining stability and change in public policymaking. In P. A. Sabatier & C. M. Weible (Eds.), *Theories of the policy process* (2nd ed., pp. 155–187). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780367274689-6>
- T/11923. számú törvényjavaslat „a közélet átláthatóságáról”, 2025. május 13. Elérhető: <https://www.parlament.hu/irom42/11923/11923.pdf>
- Woodly, D., Brown, R. H., Marin, M., Threadcraft, S., Harris, C. P., Syedullah, J., & Ticktin, M. (2021). The politics of care. *Contemporary Political Theory*, 20(4), 890–925.
<https://doi.org/10.1057/s41296-021-00515-8>
- Zakariás, I., Kovai, M., Kovai, C., & Kerényi, S. (2025). Is there a place for ‘community’? Transnational governance, post-socialist authoritarianism, and deinstitutionalization in a child protection NGO in Hungary. *International Journal of Sociology*, 55(2), 113–134.
<https://doi.org/10.1080/00207659.2024.2420492>